

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Tézisek

Ady Mária

Lakótelep-panelek
Egy reprezentáció alakzatai

10.15476/ELTE.2022.106

Filozófiatudományi Doktori Iskola,
Prof. Dr. Ullmann Tamás DSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője
Film-, Média- és Kultúraelméleti Doktori Program,
Dr. György Péter DSc, egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Dr. György Péter DSc, egyetemi tanár, a bizottság elnöke
Dr. Gelencsér Gábor PhD, habilitált egyetemi docens, hivatalosan felkért bíráló
Dr. Polyák Levente, PhD, hivatalosan felkért bíráló
Dr. Margitházi Beáta PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság titkára
Dr. Ferkai András, DSc, egyetemi tanár, a bizottság tagja
Dr. Kránicz Sándor Bence PhD, egyetemi tanársegéd, a bizottság póttagja
Dr. Pócsik Andrea PhD, egyetemi adjunktus, a bizottság póttagja

Témavezető és tudományos fokozata: Dr. Kovács András Bálint DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2022.

Megfigyelések

1. Dolgozatomban abból a megfigyelésből indultam ki, hogy a lakótelep mint nyelvi panel és vizuális ikon erősen negatív kulturális toposz. Franciaországban külvárosi lakótelepekhez kötődő zavargások, rendőrökkel összecsapó fiatalok mediatizált képei, a bevándorlás, munkanélküliség és deviancia filmes megjelenítései és a mindennapos ingázás élheteretlensége asszociálódnak a tömeges lakásépítés 20. századi vívmányaihoz¹, míg Magyarországon a lakótelep a szocialista paternalizmus infantilizáló, „rettenetes otthonosságának”² képeit idézi a tragikustól az abszurdig.

2. Mégis: megfigyelésem szerint Magyarországon az értelmezések a lakótelepeket a szocializmus világának, fojtogató, „szűk” levegőjű miliójének ikonikus megtestesítőjeként láttatják. Ha azonban igaznak bizonyul, hogy a lakótelep képe a magyar társadalmi diskurzusokban a szocialista rendszerre íródott, vajon mi a helyzet annak reprezentációjával és az ahhoz kötődő interpretációkkal egy olyan országban, ahol nem volt szocialista jellegű társadalmi-politikai-gazdasági berendezkedés? Azonos-e a lakótelepek képe és megítélése, és ha nem, vajon az építés történetéből adódnak-e a különbségek vagy valami másból?

Összehasonlító elemzés

Az összehasonlítás alapjául a francia lakótelepeket és azok reprezentációját választottam, részben azért, mert az építészetelmélet és az építészeti modernizmus Franciaországban rendkívül erős gyökerekkel rendelkezik, részben pedig azért, mert a francia filmtörténetben is kiemelt szerepet játszik a lakótelep motívuma. Nemcsak az építészeti modernizmus atyjaként is emlegetett, svájci születésű Le Corbusier munkássága kötődik jelentős részben Franciaországhoz, az új gondolkodásmódot és eszmerendszert nagyban meghatározó CIAM francia neve (Congrès International d'Architecture Moderne) is jelzi a francia nyelvű diskurzus meghatározó szerepét az építészeti modernizmus elméletének megalapozásában. Mathieu Kassovitz, a magyar gyökerekkel rendelkező francia rendező kultikus *Gyűlölet* című filmje pedig a lakótelepfilmek klasszikusává vált 1995-ös bemutatását követően.

Hipotézis

A lakótelepekkel kapcsolatosan mind a francia, mind pedig a magyar diskurzusokban tetten érhető az ellentmondás, amely egyszerre mutatja „mindenhol egyformának”, sztereotipikusnak, könnyedén felismerhetőnek a lakótelepet, míg ugyanakkor a hozzá kapcsolódó társadalmi problémákat sajátosan helyiekként, az adott ország aktuális helyzetére, politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedésére vonatkoztatja. Hogy lehet valami egyszerre világszintű, általános, „nemzetközi” módon modern,

¹ L. többek között: CANTEUX, 2014; WAGNER, 2010; TELLIER, 2007.

² GYÖRGY 2014, 148. o.

szigorúan funkcionalista, fizikai-biológiai stb. törvényszerűségekből és meghatározottságokból levezethető, és ugyanakkor mégis a mindenkor adott helyi társadalom hú és kegyetlen tükre?

Hipotézisem szerint a lakótelep ábrázolása kapcsán egyszerre érhető tetten a sematizáció és az egyéniesítés, azaz a konkrét, adott felé elmozdulás az ábrázolások során.

1. A sematizáció mozzanata

A sematizáció mozzanatában az adott, konkrét lakótelepek helyére egy általános lakótelep-kép lép, jól felismerhető, szinte stilizált formákkal (geometrikus, absztrakt), tónusokkal és fényekkel (hideg kék, szürke, fehér), anyagokkal (beton, linóleum, neon), tematikus (elromlott lift, eltévedés) és érzelmi-hangulati trópusokkal (bezártság, kiúttalanság, fulladás, infantilizmus, depresszió).

2. A helyi kontextusra olvasás mozzanata

Ugyanakkor ez a sematizált, absztrahált kép, amely olyannyira hasonló Franciaországban és Magyarországon, az értelmezés mozzanatában mégis differenciálódni látszik: az érzelmi-hangulati-érzéki mivoltában alapvetően egyező kép a helyi társadalmi-politikai-gazdasági viszonyoknak megfelelően interpretálódik. Leegyszerűsítve: ha a lakótelep mindenhol ugyanolyan nyomasztó és élhetetlen is, a magyar lakótelep a szocializmus miatt, míg a francia lakótelep az elhibázott kapitalista-fogyasztói társadalom lélek- és személyiségvesztő belső logikája, a kolonializmus sötét öröksége folytán az.

A dolgozat felépítése

Miközben eredetileg azért nyúltam a lakótelep építéstörténetéhez és médiareprezentációjához a két ország esetében, hogy a filmek összehasonlítását kontextusba helyezhessem és „lehorgonyozhassam”, ezek az elemzések terjedelemben és hangsúlyosságuk tekintetében végül kvázi egyenrangú fejezetekké álltak össze. Csak majdnem, mivel a szakirodalmi összefoglalás és a saját elemzés aránya fokozatosan tolódik el az elemzés felé az egyes fejezetekben, de még így is felmerülhet, hogy mennyiben szólhat egy dolgozat a lakótelep filmes reprezentációjáról, ha három nagyjából egyenlő terjedelmű fejezetéből csupán egyet tesz ki a filmek elemzése. Miközben fontosnak gondolom a filmek elemzését az építéstörténet és az írott diskurzus elemzésével megalapozni, és a cél alapvetően a lakótelep francia és a magyar filmes reprezentációjának összehasonlítása, ha abból indulok ki, hogy hipotézisem alapján az összehasonlításnak például az olasz filmekkel is végigvihetőnek kellene lennie és hasonló eredményekre kellene vezetnie, akkor a két ország lakótelepeinek filmes reprezentációján túl a dolgozat tulajdonképpen a lakótelep filmes reprezentációjáról szól – és ennek „példáján” keresztül részben magáról a reprezentációról, annak működéséről. Ennek érzékeltetésére

választottam a munka befejeztével a Lakótelep-panelek mellé alcímnek az „Egy reprezentáció alakzatait”.

Eredmények

Dolgozatomban abból a megfigyelésből indultam ki, hogy a lakótelep a magyar diskurzusokban mintha a szocialista rendszer ikonjaként jelenne meg. A sajtóreprezentáció vizsgálatával megmutathatóvá vált a folyamat, ahogy a lakótelep képe a közbeszédben a korai pozitív megítélésből negatív előjellel került átírára, miközben a hatalom és az annak megfelelni igyekező építészek továbbra is ragaszkodtak ahhoz a képhez, hogy a lakótelepek a szocialista társadalom nevelésének kiemelt helyszínei. A lakótelepeket kezdetben propagandisztikus céllal “önmagának” vindikáló hatalomnak akkor is ikonjai maradtak azok, amikor már határozottan negatív megítélés alá estek a társadalmi diskurzusban.

A lakótelepek francia sajtóreprezentációját elemezve arra a következtetésre jutottam, hogy az értelmezések számos ponton határozottan eltérnek a magyar nyelvi környezetben tapasztalt képtől. Miközben a lakótelepek képének negatív előjellel és alulról történő átírása itt is hamar megtörténik, Franciaországban szabadon végbemehet az építészeti modernizmus kritikája, a konklúzió mégsem egyszerűen a modernitás és az arra válaszul születő megoldások szintjén láttatja az anomáliákat, hanem a francia társadalom gazdasági berendezkedésében, társadalmi és kulturális értékrendjének válságában – tehát az adott társadalom problémáinak megtestesítőjét látja a lakótelepekben, akár csak a magyar reprezentáció. Az elidegenedést, rossz közérzetet, prostitúciót, fiatalkori bűnözést és az erőszakot a totális kapitalizmus hagyományos munkáskultúráját felszámoló tendenciájának, a fogyasztói társadalom illúzióinak és a köztársasági értékrend belső konfliktusainak felszínre törésével a Francia Köztársaság saját krízisének számlájára írja.

Igazolódni látszik tehát, hogy a lakótelepek képét a társadalmi diskurzusok az adott társadalommal feleltetik meg szimbolikusan, a saját kultúra, társadalom, gazdaság problémáinak ikonjává avatva azokat.

Az építés történetében jelentős különbségek mutatkoznak a két ország lakótelepei között, így például a magyar telepek időben lényegesen elcsúszva épülnek francia megfelelőikhez képest, és míg Franciaországban 1973-ban központi utasítással vetnek véget azok építésének, Magyarországon egészen a rendszerváltásig tart a lakótelepek állami építése. A társadalomtörténet is alapvető különbségeket mutat, részben a kapitalista-szocialista berendezkedés különbözőségéből, részben például a gyarmati jelenlét teljesen eltérő kontextusából és így a bevándorlás kérdéséből adódóan, amely Franciaországban elválaszthatatlanul egybeforrni látszik a lakótelepek képével, míg Magyarországon irrelevánsnak mutatkozik a diskurzusokban. Ezzel együtt a külvárosok hagyománya is egészen más Párizs, mint Budapest kontextusában. Az ábrázolások különbözőségében ezek a

különbségek részben tettenérhetőek, így például a francia lakótelepekhez eminensen kötődő városi erőszak Magyarországon sokkal marginálisabban jelenik meg a reprezentációkban és interpretációkban, ahogy az ingázás kérdése is lényegesen kevésbé hangsúlyos. Másfelől a diktatúra és az abból következő szabadsághiány Franciaországban sokkal átvittebben, a totális kapitalizmus mélyáramaira vonatkozóan sejlik fel, míg Magyarországon kimondatlanul is áthatja az ábrázolásokat az arra vonatkozó közös tudás. Ugyanakkor ezekkel a különbözőségekkel együtt is feltűnő, mennyire hasonlóak a lakótelep-ábrázolások az olyan hangulati-érzelmi alakzatok tekintetében, mint amilyen az elvagyódás, a bezártság, a tériszony és a klausztofóbia, a magány, a rossz közérzet és az öngyilkosság mint menekülési út, a körköröség, a sodródás, a szabadság és a felelősségvállalás kettős hiánya, a rendőri-karhatalmi paternalizmus, illetve erőszak az egyik, míg az infantilizmus a másik oldalon.

A filmeket elemezve láthatóvá vált, hogyan kerülnek ezek az alakzatok kontextusba és értelmeződnek az adott társadalmi-politikai-gazdasági viszonyokra. Úgy tűnik tehát, igazolódott a hipotézis, miszerint az interpretáció szintjén jelentkező különbségek nem vezethetőek egy az egyben vissza az építés különbségeire és a lakótelepek fizikai sajátosságaira. Ehelyett a lakótelep reprezentációjában tetten érhető a sematizáció mozzanata, amely a különböző lakótelepeket "a lakótelep" képében összegzi, elmosva különbségeiket és szimbólummá avatva azokat. Ehhez a szimbólumhoz erős érzelmi-hangulati asszociációk és az azokat kiváltó jellegzetes és visszatérő alakzatok tartoznak a filmes reprezentációk szintjén, amelyeket azután az interpretáció a helyi kontextus tükrében az adott társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális sajátosságokra, anomáliákra vonatkoztat, a fennálló rendszer ikonjává avatva a lakótelepeket.

A témában megjelent publikációk:

Ady Mária: Lakótelep-panelek. In: Bódi Jenő, Maksa Gyula, Szijártó Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet mint téma és mint keret*. Budapest, Pécs: PTE Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, Gondolat Kiadó (2014), 268-281. o.

Ady Mária: Lakótelep és paternalizmus: mozgóképes lakótelep-panelek. In: Bódi Jenő, Maksa Gyula, Szijártó Zsolt (szerk.): *Újratöltve: Médiakutatás és mindennapi élet*. Budapest, Pécs: Gondolat Kiadó, PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék (2016), 238-253. o.

Ady Mária: "Nem olyan lakótelep". In: *Századvég* 21:80 (2016), 93-108. o.